

УДК 347.73

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Косова Е.В., к. екон. н.,
магістрант
Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

Стаття присвячена виявленню факторів, які сприяли виникненню й розвитку фінансового права на історичних етапах Античності, середньовіччя, промислової революції, а також впливу на нього типу державного управління та фінансової системи.

Ключові слова: фінансове право, державне управління, фінансова система, розвиток, історичні аспекти, етапи.

Статья посвящена выявлению факторов, которые способствовали возникновению и развитию финансового права на исторических этапах Античности, Средневековья, промышленной революции, а также влиянию на него типа государственного управления и финансовой системы.

Ключевые слова: финансовое право, государственное управление, финансовая система, развитие, исторические аспекты, этапы.

Kosova E.V. HISTORICAL ASPECTS OF FINANCIAL LAW DEVELOPMENT

The article deals with identify factors that contributed to the emergence and development of financial law on historical stages of Antiquity, the Middle Ages, the industrial revolution and the influence for it type of government and financial system.

Key words: financial law, government, financial system, development, historical aspects, stages.

Постановка проблеми. Інститути фінансового права мають багатовіковий період існування, хоча під впливом розвитку суспільства вони змінилися. На сьогодні в Україні формується сучасна фінансова система європейської направленості, що визначає безпосередньо еволюційний характер фінансового права. Пізнання сучасного стану фінансового права неможливе без його історико-правового дослідження.

Ступінь розробленості проблеми. Історичні аспекти розвитку фінансового права розглядаються в працях багатьох учених. О. Кальян проведено історико-правовий аналіз фінансово-правових засад діяльності єврейських кагалів в Україні [1, с. 37]. У процесі дослідження історичних передумов становлення й розвитку небанківських фінансових установ в Україні В. Черней виділено шість етапів становлення й розвитку такого інституту [2, с. 103]. Заслугує на увагу історико-правовий аналіз фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання органів внутрішніх справ, проведений М. Ільницьким [3, с. 71]. М. Пампурою досліджено відносини земського самоврядування з державними органами у сфері фінансово-господарської діяльності в українських губерніях Російської імперії [4, с. 52].

Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, варто визнати, що їхні праці стосуються еволюції окремих фінансово-правових норм або історичних інтервалів. Утім для раціоналізації інститутів фінансового права необхідно на основі ретроспективного аналізу виявити чинники, які мали суттєвий вплив на їх виникнення і становлення.

Мета статті – виявити закономірності розвитку фінансового права через призму історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Інститути фінансового права виникли вже в античний

час (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.), оскільки держави мали свої бюджетні й податкові системи [5, с. 16]. У полісах Північного Причорномор'я, як і в інших державах грецького світу, існувала дворівнева бюджетна система, а доходи скарбниці ділились на звичайні (постійні) та надзвичайні (непостійні, одноразові).

У період середньовіччя виникають міжнародні норми, які регулювали специфічну сферу відносин – міжнародну торгівлю й фінанси, в основі яких були закладені специфічні принципи [6, с. 210]. Це надає можливість зробити висновок про формування в період середньовіччя такої галузі, як міжнародне торговельне право, до складу якої входив комплекс міжнародних фінансових норм, який не володів ані галузевою, ані інституційною самостійністю в силу недостатньої кількості й диференційованості, був тісно переплетений із торговельними відносинами. Проте саме з періоду пізнього середньовіччя міжнародні фінансові відносини в поєднанні з міжнародними торговельними відносинами набули галузевої відокремленості в системі міжнародного права. Остаточної структурної самостійності міжнародне фінансове право набуло в період індустріалізації.

Процес формування фінансово-правової думки в західноєвропейській науці кінця XVIII – початку XIX ст. був зумовлений насамперед суспільно-політичними та економічними перетвореннями, які відбувались у Європі в цей період під впливом Великої французької революції й технологічного процесу [7, с. 192]. У першій половині XIX ст. вчені різних країн Європи розглядали фінанси переважно як додаток до політичної економії. У другій половині цього століття, незважаючи на рецидивні таких поглядів, серед учених міцно утвердилося розуміння фінансової науки як

самостійної галузі теоретичного значення. Протягом другої половини XIX ст. у фінансовій і юридичній літературі сформувалися дві точки зору щодо трактування співвідношення фінансової науки й науки фінансового права. Відповідно до першої, учені заперечували самостійність науки фінансового права та не визнавали меж і відмінностей між нею й фінансовою наукою. Представники другої точки зору виокремлювали науку фінансового права як галузь юридичних знань із системи економічної науки про фінанси, наполягаючи на її власному предметі дослідження, методології, категоріальному апараті, ролі стосовно практики тощо [8, с. 48].

Фінансові концепції німецьких учених XIX ст., особливо другої його половини, поєднують за своїм змістом учення про фінанси та фінансове право. Детальна розробка юридичного компонента, введення в структуру фінансової науки загального вчення про державу, її устрій, фінансові повноваження її органів тощо були насамперед спрямовані на вироблення моделей органічного співвідношення державного фінансового господарства з приватними фінансовими інтересами громадян [9, с. 281]. Порівняльний огляд європейського фінансового законодавства сприяв обранню найбільш оптимальної та прийнятної правової форми регулювання фінансових відносин у країні за певних суспільно-політичних умов. Вироблений у німецькій літературі підхід до вивчення фінансів і фінансового права мав дуже сильний вплив на інших представників європейської фінансової думки кінця XIX ст. (особливо у Франції, Італії), став теоретичною й методологічною основою фінансово-правових учень Європи XX ст.

Формування інститутів фінансового права в Україні відбувалося одночасно зі створенням елементів державності, а історія їх виникнення сягає часів Київської Русі (кінець IX ст. – середина XIII ст.) [10, с. 201]. Після підписання миру з візантійським урядом князь Олег (помер у 912 р.) сформував двієвий механізм забезпечення фінансових потреб держави шляхом надходжень до казни із зовнішніх джерел у вигляді контрибуції. Але не існувало жодної регламентації фіскальних норм і термінів, що ускладнювало розвиток фінансової системи того часу. Уперше таку спробу зробила княгиня Ольга (920–969 рр.), яка впорядкувала фінансову систему країни шляхом проведення фінансово-адміністративної реформи в 946–947 рр., запровадження «становища», а також «уроків», які безпосередньо регламентували характер і розмір данини. Якщо провести паралель, то на сучасному рівні цей новий метод означав би сплату державного податку.

На початку XX ст. у фінансово-економічному розвитку західноукраїнських земель відбулись суттєві зміни, спричинені індустріалізацією та капіталізацією в країнах Західної Європи; розширились сфери й галузі виробництва, зросли обсяги товарообороту; розпочала формуватись споживча кооперація, фінансово-кредитна система, зросла кількість банків, товарних бірж тощо [11, с. 74]. Однак за роки Першої світової війни фінансо-

во-економічний потенціал західноукраїнських земель був практично знищений.

Утім Західноукраїнська Народна Республіка (далі – ЗУНР) (1918–1919 рр.) була в державно-правовому розумінні належним чином організована [12, с. 16]. Уряд і його фінансово-економічний блок, незважаючи на вкрай важкі внутрішньополітичні та зовнішньополітичні обставини, створив відповідну правову основу фінансово-економічної діяльності органів влади й управління ЗУНР. Фінансова комісія Української Національної Ради (УН Ради) і Державне секретарство фінансів рятували ситуацію, як могли. Інституту податків фактично не існувало, оскільки влада ЗУНР уважала аморальним їх стягування зі знедоленого та пограбованого вщент чужинцями галицького населення. Доходи бюджету надходили від продажу нафти і грошової допомоги Директорії Української Народної Республіки.

У теоретичному стосунку наука фінансового права в СРСР розвивалася в руслі ідеологічних марксистських установок і установок комуністичної партії. У практичному – фінансова політика влади ставила на перше місце бюджетні інтереси держави, і це зумовило ті завдання, якими повинна була займатися наука фінансового права, а саме: досліджувати переважно питання бюджетного права. У кінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. під виглядом посилення ідеологічної боротьби проти ворогів почався процес активного втручання партійного апарату в різні галузі наукового знання. Незважаючи на проведення в країні фінансових реформ – кредитної й податкової, що створювало базу для розвитку фінансового законодавства, наукові дослідження фінансового права майже припинилися, а сама дисципліна була вилучена з навчальних програм вищих навчальних закладів. Тільки наприкінці 1930-х рр. наука фінансового права була реабілітована й, попри надзвичайно жорсткий та ідеологічний диктат, що зумовило застій у розробці окремих питань (емісійного, податкового), досягла певних позитивних результатів [13, с. 95–97]. Правовідносини, пов'язані з організацією й діяльністю Держбанку СРСР та інших спеціалізованих державних банків, розглядалися в системі фінансового права, тому що всі кошти цих банків були державними, банківська діяльність не відповідала своїй природі, являла собою касову роботу [14, с. 101]. Але й у поточний час обґрунтовується належність фінансових ресурсів державних банків до публічних фінансів, а їх правовідносини розглядаються в межах фінансового права [15, с. 6].

Перехід до ринкової економіки, який розпочався з отримання Україною незалежності, поставив проблему перегляду всієї системи науки фінансового права, починаючи від її предмета й метода та закінчуючи окремими інститутами, категоріями й поняттями. Із початку 90-х рр. минулого століття в Україні потужно розвивається податкове право, валютне регулювання й валютний контроль як інститути фінансового права. Децентралізація державного управління зміщує акцент із централізованих фондів фінансових ресурсів

у бік децентралізованих, зростає роль такого суб'єкта фінансових правовідносин, як територіальні громади [16, с. 36]. Упровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку створює передумови для розвитку рівноправних правовідносин бюджетів із банківськими установами та виникнення диспозитивного методу в фінансовому праві. У сучасних кризових умовах, які супроводжуються бюджетним дефіцитом, значними зовнішніми і внутрішніми запозиченнями, актуальним є виділення в окремі інститути фінансового права правового регулювання державного, муніципального боргу і кредиту.

Висновки. Отже, з викладеного вище можна підсумувати таке:

1. Історичний екскурс дав змогу встановити, що паростки фінансового права виникли за античних часів і пов'язані з формуванням податкових і бюджетних систем. На етапі середньовіччя поштовх розвитку фінансовому праву дала активізація міжнародної торгівлі й формування міжнародного права. Остаточну структурну самостійність від інших галузей права та науки фінансів фінансове право отримало в середині XIX ст. під впливом промислової революції в Європі.

2. На стан інститутів фінансового права суттєвий вплив має тип державного управління, модель фінансової системи і ступінь економічного розвитку. За умов адміністративно-командної системи в СРСР фінансове право розвивалося в умовах обмежень комуністичної ідеології, а основні його інститути були деформованими.

3. За період незалежності України формування ринкової фінансової системи зумовило потужний якісний розвиток предмета, методу, традиційних інститутів фінансового права, а також виникнення нових інститутів.

Перспективами подальших досліджень є історико-правовий аналіз становлення органів державного фінансового контролю в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кальян О.С. Адміністративні та фінансово-правові застави діяльності єврейського кагалу на українських землях у XIX столітті / О.С. Кальян // *Фінансове право*. – 2012. – № 3. – С. 34–38. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fp_2012_3_12.pdf.

2. Черней В.В. Історико-правові засади становлення та розвитку інституту небанківських фінансових установ в

Україні / В.В. Черней // *Митна справа*. – 2013. – № 4(2). – С. 101–107.

3. Ляницький М. Історико-правовий аналіз фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання органів внутрішніх справ / М. Ляницький // *Вісник Академії управління МВС*. – 2010. – № 1 (13). – С. 66–79.

4. Пампура М.В. Відносини земського самоврядування з державними органами у сфері фінансово-господарської діяльності в українських губерніях Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження / М.В. Пампура // *Право і Безпека*. – 2011. – № 1. – С. 48–53.

5. Гавриленко О.А. Становлення та розвиток античних держав і права у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.А. Гавриленко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 40 с.

6. Вайцеховська О.Р. Історико-правові аспекти формування міжнародного фінансового права як галузі міжнародного права / О.Р. Вайцеховська // *Публічне право*. – 2015. – № 2. – С. 207–213.

7. Хошуляк В.В. Лібералізм та його вплив на становлення європейської фінансово-правової думки / В.В. Хошуляк // *Європейські перспективи*. – 2012. – № 4 (2). – С. 190–194.

8. Хошуляк В. Вчення про фінансове право в системі європейської фінансової науки XIX ст. / В. Хошуляк // *Юридична Україна*. – 2013. – № 1. – С. 46–51.

9. Хошуляк В.В. Європейська фінансово-правова думка кінця XIX – початку XX ст.: формування вчення про фінансове право / В.В. Хошуляк // *Право і суспільство*. – 2013. – № 6.2. – С. 279–283.

10. Уткіна М.С. Історико-правові аспекти становлення фінансової системи України / М.С. Уткіна // *Форум права*. – 2015. – № 5. – С. 199–204.

11. Сливка С.С. Фінансово-економічне становище західноукраїнських земель у роки Першої світової війни: історико-правовий аспект / С.С. Сливка // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. – 2014. – Вип. 1. – С. 72–80.

12. Кишакевич Л.Ю. Історико-правові засади реалізації фінансово-економічної політики в Західноукраїнській Народній Республіці / Л.Ю. Кишакевич // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. – 2013. – Вип. 2. – С. 14–23.

13. *Фінансове право* : [учебник] / отв. ред. и авт. предисл. проф. С.В. Запольский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юридическая фирма «Контракт» : Волтерс Клувер, 2011. – 792 с.

14. Нікітенко К.В. Рух ударників фінансово-банківської системи УРСР: офіційна радянська пропаганда і правда історії / К.В. Нікітенко // *Гілея: науковий вісник*. – 2014. – Вип. 87. – С. 99–104.

15. Пишний А.Г. Правовий статус державних банків в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / А.Г. Пишний ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2007. – 19 с.

16. Покатаєва О.В. Фінансове та банківське право: діалектика взаємозв'язку / О.В. Покатаєва, Е.В. Косова // *Держава та регіони. Серія «Право»* : науково-виробничий журнал. – 2015. – № 3. – С. 31–36.